

SPECIALIZAČNÍ STUDIUM VÝCHOVNÝCH PORADCŮ NA PEDAGOGICKÉ FAKULTĚ UK

Lidmila Valentová

Klíčová slova: *Výchovné poradenství, výchovný poradce, poradenské teorie, poradenské metody v oblasti diagnostiky a intervence.*

Anotace: *Ve statí je prezentovaný studijní program specializačního studia výchovného poradenství, který je třetím rokem experimentálně ověřován pracovníky katedry školní a pedagogické psychologie PedF UK. Při tvorbě koncepce bylo třeba brát v úvahu současné, ale i perspektivní pojetí funkce výchovného poradce v kontextu výchovného poradenského systému transformující se školy.*

V roce 1990 se katedra školní a pedagogické psychologie Pedagogické fakulty UK stala garantem specializačního studia výchovného poradenství. Po třech letech tvorby koncepce a ověřování studijního programu, který by byl produktivní a odpovídal perspektivnímu pojetí funkce výchovného poradce, jsme obhájili grant FRVŠ na dané téma a naše pracoviště bylo akreditováno pro realizaci kvalifikačního studia výchovného poradenství.

Při tvorbě programu jsme vycházeli z předpokladu, že obsah i formy specializačního studia učitelů - výchovných poradců (dále jen SSVP) musí respektovat současnou i perspektivní koncepci výchovného poradenství ve školství a z ní vyplývající úkoly výchovného poradce. Proto jsme orientčně analyzovali současnou i chystanou legislativní podobu výchovného poradenství a porovnávali ji s neobyčejně pestrá praxí v terénu. Získaný obraz jsme konfrontovali i se zahraničními zkušenostmi zvl. v USA, což bylo podmíněno mimo jiné i situačně (úzce spolupracujeme s prof. V. J. Drape-
lou, Ph.D., který řídil do roku 1995 oddělení pro výchovu poradců na univerzitě v Tampě na Floridě. Jeho autentické zkušenosti

z prostředí USA patřily též mezi základní podněty postupné transformace obsahu i forem studia SSVP).

Pražský model SSVP je pozitivně ovlivněn a současně podmíněn osobnostmi z daného oboru, které se v současné době podařilo do přípravy a realizace programu aktivně zapojit. To se týká jednak profilování a konkretizace studijního programu (hlavním konzultantem je doc. dr. V. Hrabal, CSc.), jednak jeho realizace, při níž oddělení poradenské psychologie spolupracuje jak s psychology z pražských poraděn, tak s dalšími erudovanými odborníky s bohatými poradenskými zkušenostmi.

Projekt SSVP nepovažujeme za ukončený. Je první variantou, jejíž propracování a ověřování pokračuje; teprve legislativa a v neposlední řadě další analyzované zkušenosti s realizací studia budou určovat program SSVP. Již v současné době diskutujeme např. o možnosti výběrově diferencovat v posledním roce studia přípravu poradce pro elementární školu a pro druhý stupeň základního školství. Připravujeme též (od šk. r. 96/97) modifikovanou variantu studia poradenské psychologie pro magisterský obor psychologie v kombinaci se speciální pedagogikou.

Současné i chystané legislativní zakotvení existence a profesních aktivit výchovného poradce

Výchovné poradenství je právně zakotveno vyhláškou MŠ ČSR 130/ 1980 Sb., která není a nemůže být kompletně dodržována v důsledku změn ve společnosti i v poradenství samém. Přesto však zajišťuje existenci funkce výchovného poradce (dále VP) v základním a středním školství, požaduje jeho kvalifikační vysokoškolskou přípravu, snižuje učitelský úvazek (i když v nedostatečném rozsahu), stanovuje hlavní úkoly VP v oblasti výchovy, vzdělání i profesionální orientace. Dnes však již nevyhovuje po mnoha stránkách. Převažující zaměření na profesionální orientaci, malý důraz na poradenského vedení žáků v oblasti výchovy a rozvoje osobnosti aj. již nereflektují potřeby pramenící z postupné transformace školství.

Podle dosud publikovaných informací o připravované vyhlášce či její novelizaci (viz Zpravodaj IPPP, duben 1996) a na základě účasti na jednáních rozšířeného poradenského sboru MŠMT očekáváme pozitivní změny ve vymezení úkolů VP i podmínek pro jejich realizaci.

Z tohoto perspektivního pohledu vychází i náš studijní program SSVP a předjímá následující posuny:

- a) V pracovní náplni VP bude zvýrazněna příprava na vlastní poradcovy poradenské intervence u žáků i rodičů a na konzultace učitelům i vedení školy při řešení komplikovaných výukových a výchovných problémů žáků.
- b) Posílí se orientace na odbornou kooperaci VP se školskými a zdravotními institucemi a s úřady práce, především však s příslušnou pedagogicko-psychologickou poradnou, popř. školním psycholo-

gem, SPC, s nimiž tvoří školský poradenský systém.

- c) Podmínkou ustanovení učitele do funkce VP bude i nadále absolvování specializačního studia VP na vysoké škole. Následující odborný růst (v rámci systému dalšího vzdělávání učitelů) nabídnou VP akreditovaná pracoviště - pedagogickou-psychologickou poradnu (PPP), poradenské centrum (PC) aj.

Má-li výchovný poradce plnit své povinnosti v naznačeném rozsahu, předpokládáme vytvoření příznivých podmínek pro jeho činnost. Tím je myšlena zejména časová, materiální i finanční dotace poradenských aktivit přímo na základních a středních školách a podpora specializačního vzdělávání VP vedením školy. Ředitelé škol by měli konzultovat vážné výchovné problémy s poradcem a tím zhodnocovat poradcovu kvalifikaci a zvyšovat jeho neformální autoritu v pedagogickém sboru.

Činnost a postavení současného výchovného poradce očima školy a jich samotných

V roce 1992-95 jsme opakovaně realizovali anketu mezi posluchači SSVP. Anketa byla zaměřena na následující oblasti:

- vztah vedení školy k činnosti výchovného poradce,
- vytváření časového prostoru pro poradenskou práci,
- rozsah spolupráce VP s ostatními učiteli.

Dále uvádíme některé ze získaných informací významných z hlediska koncepce studia SSVP.

Jako extrémní případ pojetí funkce výchovného poradce lze uvést názor, že poradce není na škole potřebný a případné problémy žáků má řešit vedení školy; taková stanoviska jsou ale našetřena ojediněle. Naopak často se v naší sondě uvádějí nejasné-

né a přehlížející postoje, s jejichž důsledky se poradce zaujatý svou prací musí složitě vyrovnávat. K aktuálním patří mj. tyto:

- pro poradenskou činnost nemá poradce dostatek času a prostoru,
- někteří ředitelé a někdy i kolegové nepovažují činnost poradce za závažnou a z toho vyplývá nedoceníení jejich pracovního zatížení.

Obdobné názory signalizují nejen problémy poradenství, ale také transformace školy, která není z hlediska proporcionálního plnění současných a perspektivních úkolů ještě zdaleka ukončena. Individuální přístup k osobnostnímu a sociálnímu rozvoji žáka zůstává spíše na proklamativní rovině. V mnoha školách přetrvává jednostranná orientace na výkon žáka a na obsah vzdělání. Ovšem na druhé straně sotva existuje škola, která by nepociťovala rostoucí složitost výuky a výchovy v nových společenských podmínkách.

Stále častěji poradci, ale i další učitelé upozorňují i na problém studijní orientace žáků zůstávajících v běžných základních školách. Současný školský systém se postupně diferencuje a takzvané kmenové základní školy se setkávají se stále větším podílem žáků, vyžadujících individuální pomoc. Mnozí „bezproblémoví žáci“ odcházejí na různé jiné školy, osmiletá gymnázia, specializované základní školy aj. Do kmenových škol se naopak ve stále větší míře integrují i handicapované děti. Hlavní tíže řešení výukových a výchovných obtíží zůstává na učitelích v běžném typu základní školy. Tento vývoj může mít značný vliv na budoucí potřebnost a profesionální zdatnost výchovných poradců na těchto školách.

Z našeho úhlu pohledu byly podnětné i názory poradců - frekventantů SSVP, kterým oblastem ze širokého spektra poradenských činností by se měli podle jejich vlastního mínění prvořadě věnovat. 91 % porad-

ců zdůrazňuje nutnost osobního kontaktu poradce s žákem, s důrazem na vedení rozhovoru o jeho problémech, 72 % zdůrazňuje především prevenci a nápravu výukových obtíží a 67 % totéž u výchovných obtíží. Výchovní poradci tedy uvádějí poradenské aktivity, které nelze úspěšně uplatnit v krátkodobém horizontu. Výsledky korespondují s výše uvedeným aktuálním problémem poradenského úvazku učitele - výchovného poradce.

Z ankety dále vyplývá, že učitelé, kteří se přihlásili ke SSVP, pocítují nedostatek znalostí z poradenské psychologie a domnívají se, že problémy žáků jsou z tohoto hlediska často řešeny neprofesionálně, necitlivě. Na školách přetrvává postoj k VP spíše jako k administrátorovi „agendy školních problémů“ než jako ke kompetentnímu odborníkovi. (Nutno ovšem dodat, že někdy právem, je-li funkce VP zajišťována vedením školy pouze formálně.)

Poradenská pomoc dětem a rodičům představuje jádro činnosti a směr odborného růstu učitele - výchovného poradce. Takto zaměřené specializační studium VP - jako vysokoškolská kvalifikace - by mělo být předpokladem pro ustanovení do funkce VP a platformou pro další vzdělávání VP v poradenských institucích, zvl. v regionálních PPP.

Rámcový program SSVP na PedF UK v Praze

Odborná kvalifikace VP navazuje na učitelskou kvalifikaci, má však vlastní teoretická východiska a strategie řešení poradenských situací.

V novém studijním programu pro učitele - výchovné poradce dostávají významné místo stěžejní poradenské teorie, které umožňují hlubší vhled do poradenských problémů a jejich příčin. Důraz se též klade na poradenské dovednosti a metody v oblasti

diagnostiky a intervence jak při poradenských, tak konzultačních aktivitách. Prohloubená pozornost se věnuje výukovým obtížím, zvláště specifickým poruchám učení, relativní školní neúspěšnosti, poruchám chování, problémům rodinné výchovy a profesní orientaci v nových společenských podmínkách. Formy výuky předpokládají úspěšné a aktivní posluchače. Roste podíl seminářů, cvičení a sociálních tréninků. Studující samostatně průběžně pracují na aplikaci nových poznatků ve vlastní praxi, výsledky jsou podrobovány supervizi. Bližší specifikaci obsahu studia uvádíme v tematických okruzích a komentáři k modelu specializačního studia výchovných poradců.

Organizace SSVP

Studium je realizováno externí formou ve čtyřech semestrech. Celkový rozsah odborné přípravy je 200 hodin přímé odborné konzultační činnosti na vysoké škole, dále stáže v poradenských institucích (PPP, PC, SPC, ZvŠ, specializované třídy), samostatné poradenské aktivity pod supervizi, zpracování a obhajoba závěrečné práce s akcentem na poradenskou intervenci. Studium je ukončeno závěrečnou soubornou zkouškou a obhajobou práce. Absolvent získává osvědčení o kvalifikačním studiu SSVP jako přílohu k vysokoškolskému diplomu.

Tematické okruhy studijního programu SSVP

1. *Výchovné poradenství* - stav a vývoj v ČR i ve světě
- Koncepce nových forem práce výchovného poradenství, současný právní stav, informace o Asociaci poradenských pracovníků aj.
- Evropské poradenství, poradenství v USA, konkrétně ve státě Florida (seznámení s akademickou přípravou výchovných po-

radců na univerzitě v Tampě - materiály prof. J. V. Drapely, Ph.D.).

2. *Poradenské teorie a poradenský proces* s důrazem na kognitivně behaviorální koncepcce. Studijní text: Vybrané poradenské směry. Teorie a strategie. Skripta UK 1995.

3. *Poradenská diagnostika*

Psychologie osobnosti jako teoretické východisko diagnostiky. Informativně (konkrétněji zpracováno v jednotlivých tématech):

- Metody psychologické, pedagogickopsychologické, zvl. pozorování, zpracování a poradenská analýza pedagogických údajů. Poradenský rozhovor jako základní diagnostická metoda. Kvantifikující diagnostika.

- Základní informace o konstrukci a interpretaci psych. testů, konstrukce didaktických testů. Studijní materiál: Testy a testování ve škole. Skripta UK 1992.

4. *Poradenská prevence a intervence*

- Individuální poradenství: Intervence formou poradenského rozhovoru (studijní materiály: překlady W. a L. Cormierových, interní materiály doc. V. Hrabala).
- Skupinové poradenství: práce s dětskou skupinou, nepřímá intervence.
- Restrukturace sociálního prostředí a vztahů: žák-spolužáci-učitel-rodíče. Konzultace rodičům, kolegům, vedení školy.

Efektivní komunikace VP, asertivní dovednosti (praktický výcvik zážitkovými formami).

5. *Žák: vývojové a výchovné komplikace a odchylky*

Diagnostika, prevence a intervence. Vybraná témata z ontogenetické psychologie, patopsychologie, speciální pedagogiky:

- Vliv prenatalního období a prvních vývojových fází - základní informace z genetiky.
- Raná deprivace, subdeprivace (analýza údajů ze současných výzkumů).

- Lehká mozková dysfunkce - projevy v chování a učení, možnosti korektivních přístupů.
- Variabilita psychického vývoje, základní vývojové úkoly v jednotlivých etapách (samostatné studium z doporučené literatury).
- Problematika školní zralosti, rizikové děti z hlediska školní úspěšnosti; studijní materiály: interní výzkum dětí s odkladem školní docházky, stimulační programy.

6. *Výukové obtíže - školsky neúspěšní žáci*

- Mentální retardace: diagnostika, etiologie, poradenská intervence při přefazování žáků do ZvŠ či speciálních tříd, mentální subnorma.
- Školní problémy těchto žáků, vytváření individuálního studijního plánu aj.
- Specifické poruchy učení - diagnostika, náprava (interní materiály dr. Kucharské), poradenské vedení žáka se SPU.

7. *Nadaný žák*

- Identifikace těchto dětí, metody práce s nadanými žáky (interní materiály dr. Hříbkové).

8. *Výchovně problémový žák*

- Dysharmonický vývoj osobnosti, environmentální vlivy: rodiny, vrstevníků, školního klimatu.
- Poruchy chování v dětském věku (studijní materiál: interní překlady z behaviorálně orientovaných poradenských postupů; Poruchy chování u dětí a jejich nápravy. Skripta PedF UK 1992, V. Pokorná)
- Vývojové rozpory v dospívání, krizové stavy, neadekvátní řešení náročných situací, neurotické reakce, agravovaná puberta, vážnější odchylky ve vývoji v oblasti sexuality a závislého chování (interní materiály doc. J. Kožnára).

9. *Žák ve třídě*

- Třída jako sociální skupina, psychologická charakteristika třídy (studijní materiál: Psychologie školní třídy. Skripta PedF UK 1990, doc. Hrabal).
- Žák mezi spolužáky: zjišťování vztahů ve

třídě, klimatu třídy, seznámení s metodami ratingu, sociometrickými technikami, poradenská intervence: restrukturalizace vztahů ve školní třídě.

10. *Rodina-žák-škola*

- Sociální, morální, ekonomické, psychologické problémy současné rodiny, životní styl rodiny, hodnota vzdělání (analýza současných výzkumů, přístup školních etnografů).
- Vedení poradenského rozhovoru s rodiči.
- Základní informace o možnostech rodinné terapie a manželském poradenství).

11. *Poradenství při volbě školy a povolání*

- Biodromální-vývojové pojetí rozhodování o „životní cestě“.
- Diagnostika schopností a zájmového zaměření.
- Současná praxe PPP při zjišťování profesní orientace.
- Spolupráce s úřady práce, informační systém v daném regionu (samostatné stáže frekventantů).

Ilustrativní rozvedení tematického okruhu 4 - individuální diagnostika: vedení poradenského rozhovoru.

Strategie vedení poradenského rozhovoru se postupně stala jedním z hlavních metodických témat SSVP. Rozhovor má v poradenství významné postavení mezi diagnostickými, ale i intervenčními strategiemi i v podstatně odlišných poradenských směrech. Pojetí a nácvik rozhovoru dává příležitost k proniknutí do vztahu teorie a strategie jednotlivých psychologických škol.

Rozvíjená forma výcviku vedení poradenského rozhovoru se teoreticky opírá o eklektickou - ale jak doufáme organickou - syntézu rogersovského a kognitivně behaviorálního pojetí. Obsahově klade důraz na školní

a výchovnou problematiku. Východím zdrojem informací je dílo W. a L. Cormierových („Interviewing strategies for helper“, 1991), dále pak interní materiály doc. V. Hrabala.

Oblasti, kterým je věnována pozornost:

- vytváření poradenského vztahu nondirektivního rogersovského typu,
- nonverbální chování klienta a poradce,
- reakce poradce na sdělení klienta,
- typy aktivních zásahů poradce,
- konceptualizace a interpretace v kognitivně behaviorálních souřadnicích A-B-C (antecedents-behavior-consequence),
- techniky rozhodování,
- rozhovor při poradenském vedení klienta.

Postup nácviku poradenského rozhovoru

Pracuje se v maximálně čtrnáctičlenných skupinách, formou skupinové práce. Cvičení začíná krátkým teoretickým sdělením, u klíčových témat doprovázeným rozmnžnými tezemi. Program pokračuje zkušební realizací ve formě hraných rolí, převážně se vstupní demonstrací konzultanta. Následuje skupinová interpretace předvedeného rozhovoru, popř. cvičení ve skupinách studujících. Zkušební přenos do životní praxe zprostředkují frekventanti již samostatně. Zaznamenají písemnou formou či nahrávkou realizovaný rozhovor, který je podle časových možností předmětem supervize v příští lekci. S audiovizuálním záznamem pracujeme zatím z technických a časových důvodů jen ukázkově. Časová dotace výcviku poradenského rozhovoru je 16 hodin rozdělených do čtyř lekcí. Další procvičení vedení rozhovoru se již týká práce se skupinou žáků, např. se sociálně zdatnými dětmi v rozhovoru o klimatu třídy (viz téma 9, 10).

Metodické postupy při realizaci výcviku poradenského rozhovoru jsou i nadále předmětem diskusí pracovníků odd. poradenské

psychologie, ověřujeme variantu spolupráce dvou lektorů v početnější skupině aj.

Závěry

Projekt SSVP je koncipován a realizován tak, aby absolventům poskytl předepsanou kvalifikaci pro vykonávání funkce výchovného poradce, ale také základ reálné kompetence pro odbornou výchovně poradenskou činnost. Při tvorbě projektu SSVP jsme analyzovali, konfrontovali a pokusili se integrovat názory a informace z různých zdrojů od chystané legislativní úpravy výchovného poradenství, přes zjišťování reálného stavu, jak jej vnímají a hodnotí lektoři a účastníci SSVP. Výsledná varianta je v pozitivním smyslu eklektická, ale se zvýrazněnými výše uvedenými tématy. Program studia směřuje k posílení poradenské prevence a intervence při udržení podílu diagnostiky. Významný výukový prostor získala poradenská komunikace a zvl. poradenský rozhovor jako centrální poradenská metoda. Vedle již dnes široce sledovaných oblastí (např. SPU, školní zralost) byla posílena aktuální témata jako predelikvence, drogové závislosti aj. Poradenství se též rozšiřuje na konzultaci kolegům a vedení školy.

Předložená varianta koncepce a realizace SSVP není definitivní, tím méně jedinou alternativou. Je míněna především jako podnět pro komparaci analogických projektů na jiných vysokých školách.

Dále by mohla být jedním z pracovních materiálů při tvorbě koncepce výchovného poradenství a vymezení funkce výchovného poradce na legislativní úrovni, a to nejen v oblasti úkolů a povinností, ale také při vytváření studijních, materiálních a časových podmínek pro realizaci nových forem práce učitele-výchovného poradce.